

Chemie – úloha č. 12

Autor: Tomáš Feltl

Stanovení obsahu vápenatých iontů v minerální vodě

Cíle

Stanovení koncentrace vápenatých iontů v minerální vodě a porovnání získané hodnoty s hodnotou uváděnou výrobcem.

Zadání úlohy

S využitím iontově selektivní elektrody (ISE) zjistíte koncentraci Ca^{2+} iontů ve vzorku minerální vody.

Pomůcky

PASCO ISE: Ca^{2+} (CI-6727), PASCO rozhraní pro připojení elektrody s teplotním čidlem (PS-2147), datalogger PASCO SPARK či Xplorer GLX, popř. USBlink a počítač se SW SPARKvue, odměrný válec 50 ml, pipeta (1–10 ml), mikropipeta (100 μl), kádinka 150 ml, kádinka 400 ml na odpad, odměrná baňka 100 ml (4 $\times$), odměrná baňka 50 ml, stojan, svorka pro uchycení elektrody, buničitá vata, stříčka s destilovanou vodou, chemikálie (dest. voda, 0,1 M CaCl_2 (14,7 g $\text{CaCl}_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ na 1 l), KCl), vzorek minerální vody s uvedeným obsahem Ca^{2+} iontů, popisovač (líhový fix), pracovní návod, pracovní list

Teoretický úvod

Vápník kolem sebe nalezneme v řadě sloučenin. Některé z nich tvoří přímo celá pohoří (sádrovec, vápenec, dolomit, apatit, ...), jiné jsou třeba **součástí živých organismů**. Najdeme ho třeba ve **schránkách** plžů, mlžů, u korálnatců a dalších.

V našem vlastním těle je nejvíce vápníku vázáno v **kostech a zubech** (asi 99 %). Velice důležitý je ovšem vápenatý kationt prakticky pro každou buňku. Proto je přítomen nejen v buňkách, ale také ve formě iontů v tělních tekutinách.

Při výstavbě kostí je nezbytný nejen vápník, ale také další prvky jako např. hořčík, mangan a fosfor. Metabolismus vápníku souvisí i s dalšími látkami, jako je **vitamín D** a **laktát**. **Vápník ovlivňuje** také funkci **srdce, svalů, nervové soustavy, jater, ledvin, slinivky**, nebo se podílí na procesu **srážení krve**. Zajímavé je, že i na buňčné úrovni hraje vápenatý kationt neméně důležitou roli, a to v celé řadě **regulačních procesů** (např. aktivace enzymů) a podílí se na přenosu signálů uvnitř buňky.

V případě **nedostatku vápníku** je jedním z nejčastějších projevů tzv. „řídnutí kostí“ – **osteoporóza**. Uvádí se, že určitým stádiem osteoporózy u nás trpí každý pátý člověk. Jak jsme již uvedli, vápenaté ionty jsou nezbytné pro každou buňku. Náš organizmus „sleduje“ koncentraci tohoto iontu a při nedostatku vápníku doplní chybějící množství právě z kostí. Dlouhodobější úbytek vápníku z kostí má za následek úbytek pevnosti kostí – snadněji se tvoří zlomeniny a ty se pak hůře hojí. Vývoj osteoporózy ovlivňuje celá řada faktorů – množství vápníku v potravě (doporučená denní dávka 800 mg), dostatek hořčíku a manganu, hormonální rovnováha (např. rozvoj u žen po přechodu), kojení (tvorba mléka), pohyb a další.

Klasickým zdrojem vápníku v potravě jsou **mléčné výrobky** (mléko, sýry). Značné množství je ale také obsaženo třeba ve **vejcích**, ovesných vločkách a fazolích.

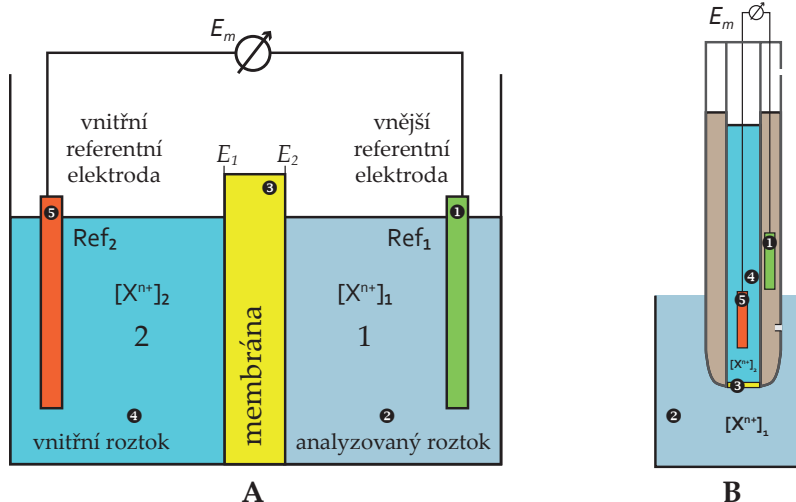
Dlouhodobý nadbytek vápníku může na druhou stranu vést ke **kalcifikaci** určitých měkkých tkání, k tvorbě žlučových či ledvinových kamenů a ke zbytnění cévních stěn.

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVYOP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Obr. 1: Schéma konstrukce iontově selektivní elektrody (ISE). Schematické znázornění (A) následuje možné provedení kombinované elektrody (B). Zacházení s kombinovanou elektrodou je jednodušší již tím, že máme na stole méně propojovacích kabelů a pracujeme pouze s jedním „kusem“.

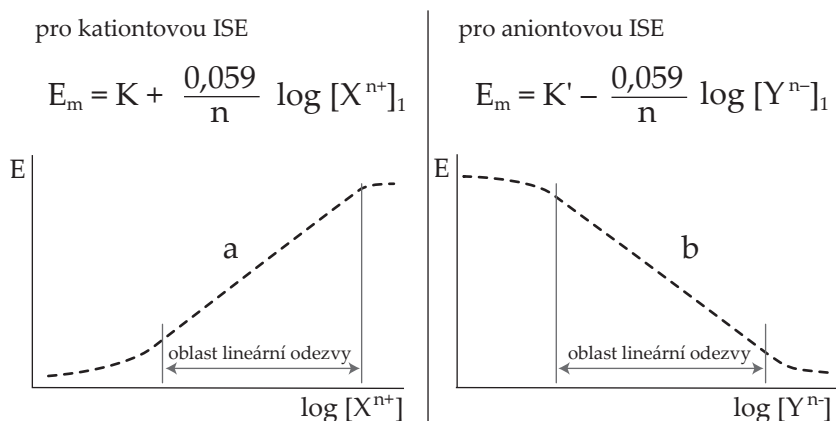
takové elektrody, které jsou citlivé na ionty a jsou více či méně selektivní pro jejich určité druhy. Většina jich je založena na vzniku **membránového potenciálu**. Princip konstrukce a funkce těchto elektrod si přiblížíme s využitím obr. 1.

Když od sebe oddělíme dva roztoky 1 a 2, obsahující ionty o různé koncentraci, pórovitou přepážkou (**membránou**), budou ionty touto přepážkou procházet z jednoho roztoku do druhého tak, aby se pro všechny ionty postupně ustavila rovnováha a roztoky přitom zůstaly elektroneutrální. Protože rychlost průchodu různých iontů přepážkou je různá, na přepážce se vytvoří **potenciálový spád**. Mezi rozhraními s roztoky 1 a 2 vznikne potenciálový rozdíl zvaný **membránový potenciál**. Když je membrána polopropustná, tj. mohou-li skrze ni procházet jen některé druhy iontů, nazývá se vzniklý potenciálový rozdíl **Donnanův potenciál**.

Pokud bychom měli v ideálním případě membránu propustnou jen pro jediný druh iontů, odpovídal by **potenciálový rozdíl** poměru koncentrací tohoto iontu v roztocích 1 a 2. V takovém případě by se při známé koncentraci v roztoku 2 mohla změřením membránového potenciálu specificky stanovit koncentrace v roztoku 1. Jsou-li koncentrace iontu na obou stranách membrány stejné, jsou stejné i potenciály E_1 a E_2 a $E_m = 0$.

V ISE je vždy jedna strana membrány v kontaktu s referentním (vnitřním) roztokem o konstantní koncentraci stanovovaného iontu, v němž je ponořena vnitřní referentní elektroda. Druhá strana membrány je v kontaktu s analyzovaným roztokem se stanovovanou koncentrací, v němž je ponořena vnější referentní elektroda. Pro iont pak platí rovnice uvedené na obr. č. 2.

Závislost potenciálu na logaritmu koncentrace bývá lineární přes několik koncentračních řádů (typicky asi od 10^{-5} do 10^{-1} mol/l), analyticky lze ISE využít pro stanovení iontů typicky v koncentracích od asi 10^{-6} do 1 mol/l.

Obr. 2: Vztah pro výpočet membránového potenciálu (E_m) u kationtové a aniontové ISE (K, K' – konstanty, $[X]$ – koncentrace sledovaného iontu, n – náboj). U kationtové ISE s rostoucí koncentrací potenciál roste (a), u aniontové ISE naopak klesá (b).

Naším analyzovaným materiálem bude **minerální voda**. V **pitné vodě** by se měla koncentrace vápenatých iontů pohybovat v rozmezí 40–80 mg/l. Přítomnost vápenatých iontů přímo souvisí s tzv. **tvrdostí vody** (tato problematika je zpracována v navazujícím cvičení č. 13 „Stanovení částečné přechodné tvrdosti vody“).

Koncentrace vápenatých iontů je stanovitelná hned několika způsoby (vážkovou analýzou, manganometricky, chelatometricky, spektrometricky, elektrochemicky). V našem případě jsme zvolili **elektrochemickou metodu**, při které využijeme **iontově selektivní elektrodu (ISE)**.

Ionově selektivní elektrody jsou

V praxi ovšem do naší teorie vstupuje řada faktorů, které výsledný změřený potenciál ovlivňují. Některé je možné eliminovat pouze tzv. **kalibrační elektrody**, kdy proměříme potenciály **roztoků o známé koncentraci** sledovaného iontu. Jiné, jako třeba **interferující ionty**, na které elektroda také reaguje, je třeba z měřeného roztoku předem odstranit nebo maskovat.

Bezpečnost práce

Pracujte pečlivě a v souladu s pracovním návodem. Dbejte zvýšené opatrnosti a s chemikáliemi zacházejte vždy v souladu s instrukcemi na obalu. Nikdy nepipetujte ústy. V laboratorii používejte ochranné brýle, plášť a případně další pomůcky v souladu se správnou laboratorní praxí. CaCl₂ (Xi, R 36, S 2-22-24)

Příprava úlohy

Úloha umožňuje pracovat paralelně na několika částech. Ideální jsou tříčlenné pracovní skupiny. První žák pracuje na bodu č. 1 – **Příprava kalibračních roztoků**. Druhý žák připraví **roztok pro úpravu iontové síly** – bod č. 2. Třetí žák se věnuje **problematické zapojení HW a nastavení SW** – bod č. 3. Další body (4, 5 a 6) realizují žáci společně.

Postup práce

Snažte se pracovat co nejpřesněji. Velice důležitá je čistota chemického nádobí. Úlohu můžeme rozdělit do několika kroků:

1) Příprava kalibračních roztoků

- a) Připravte si čtyři 100 ml odměrné baňky a označte si je čísly 1–4. Postupně do jednotlivých baněk napipetujte následující objemy 0,1 M zásobního roztoku CaCl₂ a baňky č. 1–3 doplňte do 100 ml (po rysku) destilovanou vodou:

Odm. baňka č.	4	3	2	1
Výsledná koncentrace Ca ²⁺ [mol/l]	0,1	0,01	0,001	0,0001
V (zás. roztok) [ml]	100	10	1	0,1
Doplnění dest. H ₂ O po rysku [ml]	Pracujte přímo se 100 ml zásobního roztoku		Doplňte dest. H ₂ O po rysku.	

2) Příprava roztoku pro úpravu iontové síly (ISA)

- a) Pro úpravu iontové síly všech měřených roztoků budete potřebovat roztok 4 M KCl. Spočítejte, kolik KCl budete potřebovat k přípravě 50 ml 4 M roztoku, je-li $M(\text{KCl}) = 74,6 \text{ g/mol}$.
- b) Připravte výše uvedený roztok. (K jeho přípravě použijte 50 ml odměrnou baňku.)

3) Zapojení elektrody a nastavení

- a) Ověřte si u vyučujícího, že je vaše elektroda připravena k použití. (Musí být řádně naplněna plnicím roztokem, nikde na rozhraní nesmí být bublinky, membrána ve spodní části nesmí být viditelně poškozená.)
- b) Přejděte na část návodu „Nastavení HW a SW“.

4) Proměření kalibračních roztoků a vzorku minerální vody

- a) Přejděte na následující část „Vlastní měření“.

5) Sestavení kalibrační přímky a výpočet neznámé koncentrace

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

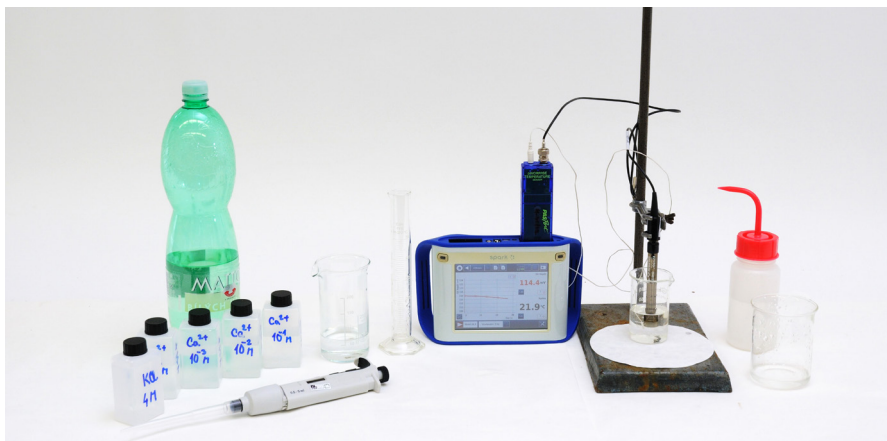
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Nastavení HW a SW

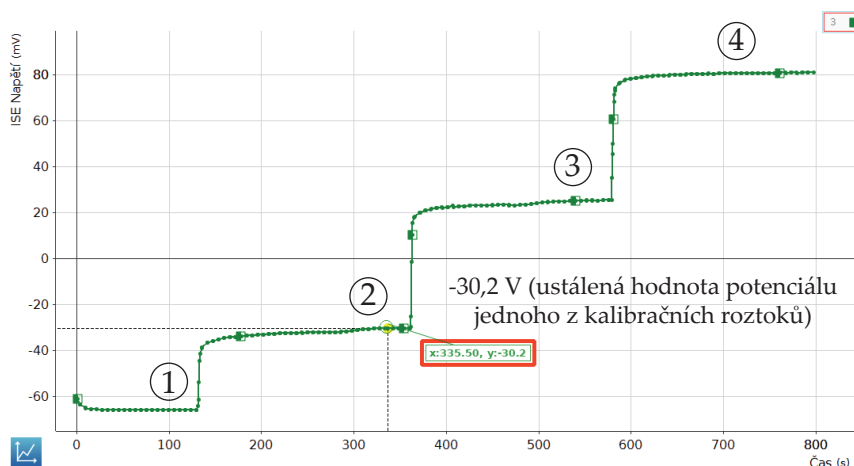
Obr. 3: Aparatura sestavená na stole s roztoky

- 1) S dataloggerem PASCO SPARK propojte rozhraní pro připojení elektrody („Precision pH and Temperature plus ORP/ISE Amplifier“, PS-2147).
- 2) Pomocí BNC konektoru připojte elektrodu. Po nasunutí konektoru pootočením objímky konektor zajistěte.
- 3) Na vašem dataloggeru SPARK si otevřete soubor **ch12-Ca_v_mineralce-sablona.spk**.

Vlastní měření a záznam dat

- 1) Spusťte měření kliknutím na tlačítko *Start*. (Protože zaznamenáváte časový průběh v mV do grafu, můžete spustit měření již nyní a vypnout ho až v úplném závěru této části.)
- 2) Vyměňte elektrodu ze skladovacího roztoku.
- 3) Měření začněte s kalibračním roztokem o nejnižší koncentraci (roztok č. 1).
- 4) Do čisté 150 ml kádinky přelijte kalibrační roztok a přidejte 2 ml roztoku pro úpravu iontové síly (ISA).
- 5) Pečlivě elektrodu opláchněte destilovanou vodou. Tělo elektrody, nikoli však membránu dole (!), osušte kouskem buničité vaty.
- 6) Ponořte elektrodu do kalibračního roztoku tak, aby se nedotýkala dna (pozor na poškození membrány!). Lehce elektrodou roztok promíchejte a pak ji upněte do držáku. Zkontrolujte, zda na membráně nezůstaly bublinky, pokud ano, znovu lehce elektrodou roztok promíchejte. Následně vyčkejte ustálení měřené hodnoty.
- 7) Po ustálení hodnoty si přímo v dataloggeru, v pravé dolní části, **naměřený potenciál poznamenejte**. (Nepřerušujte přitom záznam dat, ten je stále spuštěn.)
- 8) Vyměňte elektrodu z roztoku a postup od bodu č. 4 zopakujte postupně s kalibračními roztoky 2, 3, 4.
- 9) Nepřerušujte záznam měření. Všechny hodnoty tak budou zaznamenány v jednom grafu (obr. 4)
- 10) Obdobným způsobem změřte **vzorek minerální vody**. (Abyste zabránili tvorbě bublinek na povrchu elektrody v případě perlivých vod, nechte vzorek předem odstát.)
  - a) Do čisté kádinky odměřte ve válci 50 ml minerální vody a přidejte 1 ml roztoku ISA. (Oproti kalibraci pracujte s polovičním množstvím.)
  - b) Vyčkejte ustálení hodnoty.
  - c) Pokud vám zbývá dostatek času, proveďte ještě stejný postup s „kohoutkovou vodou“ ve vaší laboratoři.
  - d) Všechna měření je dobré provést alespoň dvakrát.

- 11) Na dataloggeru PASCO SPARK stiskněte tlačítko *Stop*.
- 12) Soubor si uložte pod vlastním názvem pro další analýzu a případný tisk protokolu.

Obr. 4: Ukázka časového záznamu z průběhu kalibrace ISE. Každý „skok“ odpovídá jednomu kalibračnímu roztoku (1-4).

Analýza naměřených dat

- Již v průběhu jednotlivých měření jste si zaznamenávali jednotlivé ustálené hodnoty. Nyní sestavte z naměřených hodnot u roztoků o známé koncentraci (kalibrační roztoky) kalibrační přímku.
- Následně z kalibrační přímky dopočítejte koncentrace Ca^{2+} v minerální vodě, a případně v „kohoutkové vodě“.
- K sestavení kalibrační přímky a k výpočtům koncentrací je vhodné využít soubor **ch12-Ca_v_mineralce-kalibrace_a_vypocty.xlsx**. (Soubor je dostupný na portálu www.expoz.cz.)

Informační zdroje

- <http://cs.wikipedia.org/wiki/V%C3%A1pn%C3%ADk>
- http://www.wikiskripta.eu/index.php/Ionty_v_pitn%C3%A9_vod%C4%9B
- GREENWOOD, N a Alan EARNSHAW. *Chemie proků*. 1. vyd. Praha: Informatorium, 1993. ISBN 80-85427-38-9.
- http://cs.wikipedia.org/wiki/Chlorid_v%C3%A1penat%C3%BD
- Vyhláška č. 252/2004 Sb
(dostupná např. na adrese <http://www.tzb-info.cz/pravni-predpisy/vyhlaska-c-252-2004-sb-kterou-se-stanovi-hygienicke-pozadavky-na-pitnou-a-teplou-vodu-a-cetnost-a-rozsah-kontroly-pitne-vody>)